

Analysis of theoretical foundations and perspectives of factors affecting the Shiite geopolitical regional system in the Middle East

Yousef Zeinolabedin¹ | Mohamadreza Moradi² | Hojat Mahkoie³

Abstract

The Islamic Republic of Iran is considered as the Shiite heartland in the world due to its human population, Islamic political system and having the majority of the Shiite population, which can be mentioned as complementary to the Shiite geopolitics in Iran and their authority is somewhat dependent. It is as powerful as Iran. The Shiite world today is a geographically important route that actually starts from the east of China and India and after reaching Iran, reaches Syria and Lebanon through Iraq and the Persian Gulf. This dispersion and power determine the geopolitical perspective and the above article seeks to answer the hypothesis that factors affect the system of Shiite geopolitical regions in the Middle East. Descriptive-analytical method has been used to find the answer. To collect the data, the library and field methods have been used and to complete the questionnaire and determine the sample population, the Morgan standard table and 269 samples have been selected. The results show that Shiites, on the one hand, have religious teachings and, on the other hand, due to the discriminatory socio-political conditions in the power structure of these countries, the grounds for reproducing their collective identity and seeking change in order to change the existing conditions in Has the area. Today, the Shiites have become a geopolitical issue,.

Keywords: Landscape,Regional System,Shiite Geopolitics,Middle East

3

Vol. 8
Summer 2022

Research Paper

Received:
12 March 2022
Accepted:
31 January 2023
P.P: 97-128

1 . Department of Geography, Rasht .University of Rasht

2 . Department of Geography, Najafabad Azad University of Isfahan

3 . Professor, Geography Group, Najafabad Unit, Azad Islami University, Najafabad, Iran

تحلیل مبانی نظری و چشم‌انداز عوامل تأثیرگذار بر نظام منطقه‌ای ژئوپولیتیک شیعه در خاورمیانه

یوسف زین العابدین عموقین^۱ | محمد رضا مرادی کلارده^۲ | حجت مهکویی^۳

چکیده

جمهوری اسلامی ایران با توجه به جمعیت انسانی، نظام سیاسی اسلامی و دارا بودن اکثریت جمعیت شیعه مذهب، به‌عنوان هارتلند تشیع در جهان تلقی می‌گردد که از آن‌ها می‌توان به‌عنوان مکمل‌های ژئوپولیتیک تشیع در ایران یاد کرد و اقتدار آنها تا حدودی وابسته به میزان قدرتمندی ایران است. جهان تشیع امروزه یک خط سیر مهمی را از لحاظ جغرافیایی شامل می‌شود که در واقع از شرق کشور چین و هندوستان شروع شده و بعد از رسیدن به ایران، از طریق عراق و خلیج فارس به سوریه و لبنان می‌رسد. که این پراکندگی و قدرت چشم‌انداز ژئوپولیتیک را تعیین می‌کند و مقاله فوق در صدد پاسخگویی به این فرض است که چه عواملی سبب تأثیرگذاری بر نظام منطقه‌ای ژئوپولیتیک شیعه در خاورمیانه می‌گردد. به جهت یافتن پاسخ از روش توصیفی-تحلیلی استفاده شده است. برای گردآوری داده‌ها، از روش کتابخانه‌ای و میدانی بهره گرفته شده است و برای تکمیل پرسشنامه و تعیین جامعه نمونه از جدول استاندارد مورگان و تعداد ۲۶۹ نمونه انتخاب شده است. نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد شیعیان از یک سو با دارا بودن آموزه‌های آیینی و از سوی دیگر به دلیل شرایط تبعیض‌آمیز سیاسی-اجتماعی در ساختار قدرت این کشورها، زمینه‌های بازتولید هویت جمعی آنان و تحول‌خواهی به‌منظور تغییر شرایط موجود در منطقه را دارا است. امروزه شیعه به یک موضوع ژئوپولیتیک تبدیل شده است، زیرا نقطه‌نقل جغرافیای شیعیان مناطقی است که بر روابط قدرت در سطح منطقه و جهان تأثیرگذار است.

کلید واژه‌ها: چشم‌انداز، نظام منطقه‌ای، ژئوپولیتیک شیعه، خاورمیانه.

۱. نویسنده مسئول: دانشیار، گروه جغرافیای سیاسی، واحد رشت، دانشگاه آزاد اسلامی، رشت، ایران.

y.zeinolabedin@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

۳. استادیار، گروه جغرافیا، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

مقدمه

مذهب در سیاست و پیوند با قدرت در زمره مطالعات ژئوپولیتیک به‌طور عام و ژئوپولیتیک فرهنگی (ژئوکالچر)، به‌طور خاص قابل بحث و بررسی است. در این مفهوم، ژئوپولیتیک شیعه به معنای قدرت و شدت تأثیرگذاری جامعه شیعه بر تحولات و سیاست‌های منطقه‌ای و بین‌المللی است پدیده شیعه یا سازه جغرافیایی و انسانی شیعه ابعاد مختلفی دارد و یکی از این ابعاد مهم، بعد ژئوپولیتیک است. از آنجا که در مباحث ژئوپولیتیک، سه عنصر اصلی یعنی جغرافیا، سیاست و قدرت دارای خصلتی ذاتی می‌باشند. ژئوپولیتیک شیعه نیز باید با ارزیابی این سه عنصر اساسی مطرح و معنی دار شود. عنصر اول جغرافیای به هم پیوسته و منسجم قلمروهای شیعی است عنصر دوم به سیاست مربوط می‌شود عنصر سوم قدرت است. شیعه با نقش‌آفرینی سیاسی خود پیوندی با مفهوم قدرت برقرار می‌کند. سازه شیعه برای بازیابی حقوق از دست رفته خود در تکاپوی قدرت است. علاوه بر آن نقش‌آفرینی سیاسی شیعه با ساخت‌های قدرت ارتباط می‌یابد و آنها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. نمود سیاسی شدن شیعه را می‌توان در پدیده انقلاب اسلامی به وضوح مشاهده کرد. هنگامی که شیعه توانست در فرایند سیاسی شدن، حکومت تشکیل دهد، به‌عنوان یک بازیگر رسمی در عرصه بین‌المللی مطرح شد. همچنین بیداری جمعیت‌های شیعی و خودآگاهی و درک آنان از موقعیت خویش در منطقه خلیج فارس و خاورمیانه، آنان را تا حد یک بازیگر بین‌المللی ارتقاء داده است و در واقع ژئوپولیتیک شیعه را بیش از پیش واقعیت بخشیده است؛ چرا که شیعیان در منطقه‌ای واقع شده‌اند که از لحاظ سیاسی و راهبردی موقعیتی استثنایی در جهان دارد. این منطقه کانون اصلی منازعات در ۵۰ سال اخیر بوده است و با در اختیار داشتن منابع عظیم انرژی، دنیای صنعتی و بازارهای مصرف انرژی هر روز به آن محتاج‌تر است (نادری، ۱۳۹۰: ۱۸۳).

خاورمیانه خاستگاه سه دین بزرگ آسمانی یعنی یهودیت، مسیحیت و اسلام است. بیشترین جمعیت خاورمیانه را مسلمانان تشکیل می‌دهند. اکثر یهودی‌ها ساکن سرزمین‌های اشغالی فلسطین‌اند و در ایران، ترکیه، تونس، سوریه، مغرب و مصر نیز زندگی می‌کنند. مسیحیان هم در لبنان، سوریه، مصر و عراق سکونت دارند. احداث آبراهه سوئز در ۱۲۸۶/۱۸۶۹، اقیانوس اطلس و هند را به یکدیگر متصل کرد. قرار گرفتن این ناحیه در میان سه قاره اروپا، آسیا و آفریقا و نیز

وجود دریاها، رودها و تنگه‌های راهبردی و بهره‌مندی آن از ذخایر عظیم نفت، موجب آن شده تا ابرقدرت‌ها و کشورهای بزرگ صنعتی برای دسترسی و سلطه بر آن با یکدیگر در رقابت سختی باشند و کشمکش‌ها و بحران‌های زیادی را در آن پدید آورند. موضع‌گیری دول این منطقه در مقابل دول غربی و تکیه بر ناسیونالیسم، بسیاری از روابط و پیوندهای این منطقه را به تحلیل برده و یگانگی‌های فرهنگی را ضعیف نموده و با وجود آنکه، آئین مشترک و قبله واحدی دارند در حالت نزاع و ستیز با یکدیگر بسر می‌برند، این رفتارها که توأم با تفرقه و تشتت است سبب آن گشته که با توطئه عوامل استکبار بین کشورهای مسلمان سرزمین مذکور تضادهای سیاسی، فرهنگی و اجتماعی پدید آورده به نحوی که با وجود دسترسی به منابع عظیم و تسلط بر نواحی سوق‌الجیشی و مهم‌تر از آن، بهره‌مندی از اخوت عقیدتی و بنیان‌های مذهبی عمیق، نتوانند در مناسبات جهانی به نحو تعیین‌کننده‌ای ابراز وجود کنند و از حل معضلی چون غصب سرزمین فلسطین توسط گروهی صهیونیست غاصب، عاجز باشند. جبهه‌گیری‌های سیاسی این کشورها در موقعیت‌های گوناگون نیز آنها را وادار به تشکیل سازمان‌ها و نهادهای سیاسی و یا پیوستن به تشکیلات سیاسی غربی نموده است.

امروز شیعه به یک موضوع ژئوپلیتیک تبدیل شده است زیرا نقطه ثقل جغرافیای شیعیان مناطقی است که بر روابط قدرت در سطح منطقه و جهان تأثیرگذار است علیرغم جمعیت فراوان شیعیان و توانمندی ژئواکونومیک مناطق محل استقرار این گروه مذهبی آنها در مناسبات سیاسی و موقعیت‌های اجتماعی نقش چندانی ندارند و جزء در کشور ایران در دیگر کشورهای منطقه به-عنوان اقلیت محسوب شود از بسیاری از امتیازات محروم می‌باشند برآورد عوامل مؤثر بر ژئوپلیتیک شیعه می‌تواند وضعیت شیعیان را در منطقه تغییر دهد به همین منظور در این مقاله محقق به دنبال بررسی عوامل تأثیرگذار بر نظام منطقه‌ای ژئوپلیتیک شیعیان در خاورمیانه است.

مبانی نظری

ژئوپلیتیک منطقه‌ای: هر منطقه جغرافیایی با توجه به ظرفیت‌ها و قابلیت‌های جغرافیایی، طبیعی و انسانی دارای توانی‌های بالقوه و بالفعل است، که این ویژگی‌ها بن‌مایه تعریف ژئوپلیتیک منطقه‌ای است. ژئوپلیتیک منطقه‌ای اشاره به بخشی از کنش‌های ژئوپلیتیکی دارد که در سطح

یک منطقه ژئوپولیتیک صورت می‌گیرد. ژئوپولیتیک منطقه‌ای در بردارنده بازیگران مختلف و رفتارهای پیچیده‌ای است که بازی‌های متعددی به‌طور هم‌زمان در سطوح مختلف آن در حال انجام است. کشورهای منطقه از هر کنش ژئوپولیتیک، اهداف جهانی، منطقه‌ای و ملی متفاوتی دارند. رابطه میان این سه سطح کشش نیز بسیار نزدیک است و تغییر در یک سطح موجب ایجاد اثرات برنامه‌ریزی نشده و پیاپی در سطوح دیگر می‌شود. تغییرات ایجادشده در اثر خروج قدرت-های بزرگ در توزیع قدرت در منطقه، فرصت‌ها و محدودیت‌های تازه‌ای را برای کشورها ایجاد می‌کنند. (ربیعی، ۱۳۹۳، ۱۸۰)

قدرت منطقه‌ای: مفهومی است که پس از پایان نظام دوقطبی مطرح شد. در نظام سلسله مراتبی جهانی، قدرت‌های منطقه‌ای بازیگرانی هستند که جایگاه و کارکردشان حائز اهمیت فراوان است. موضوع سلسله مراتب قدرت‌های منطقه‌ای را بوزان و وپور در قالب نظر به مجموعه امنیت منطقه‌ای مطرح کردند، بین قدرت‌های بزرگ و ابر قدرت‌ها که در سطح جهانی عمل می‌کنند و در این عرصه اثرگذاری دارند و قدرت‌های منطقه‌ای که نفوذ آنها ممکن است در منطقه خود زیاد باشد. اما در سطح جهانی مورد توجه قرار نمی‌گیرند، تمایز قائل می‌شوند. (سمیعی اصفهانی، ۱۳۹۰، ۱۱۴)

ویژگی یک قدرت منطقه‌ای، جمعیت زیاد، تولید ناخالص داخلی بالا، سلاح‌های متعارف قوی، توان هسته‌ای، قدرت تأثیرگذاری در منطقه تحت نفوذ، قدرت ایستادگی در برابر ائتلاف‌های منطقه‌ای، ادعای قدرت منطقه‌ای داشتن، برخورداری از ایدئولوژی‌های لازم برای این همه و در نتیجه بهره‌مندی از منافع اصلی قدرت در مقایسه با همسایگان، داشتن نفوذ بالا در امور منطقه‌ای، توانمندی لازم و کافی برای بر عهده گرفتن نقش منطقه‌ای، دارا بودن نقش برجسته در هماهنگی ائتلاف‌های جهان سوم و توان علمی دانشگاهی از جمله شاخص‌های ذکرشده برای قدرت منطقه‌ای است. (خرمشاد، ۱۳۹۶، ۱۰۲)

شیعه: در باب شیعه تعریف‌های گوناگون آورده شده است که محور همه آنها، اعتقاد به امامت و خلافت بلافضل حضرت علی (ع) پس از پیامبر اکرم (ص) است: شیعه که در اصل لغت به معنای پیرو است، در معارف اسلام، پیرو مکتب اهل بیت می‌باشند. نکته مهم و قابل توجه این است که شیعه در طول تاریخ، اصل حکومت را نه تنها قبول داشته، بلکه ضروری می‌دانسته است چرا که اجرای احکام اسلام، ایجاد قسط و عدل در جامعه و نبرد با طاغوت و طاغوتیان و ستم و

ستمگران، بدون وجود حکومت و حاکم امری غیرممکن است. اسلام بدون حکومت، قانون بی‌ضمانت و پشتوانه‌ای است که ارزشی ندارد. و سر از هرج و مرجی در می‌آورد که بدتر از نبودن احکام در جامعه است (طباطبایی، ۱۳۹۲: ۲۳).

ژئوپولیتیک شیعه: ژئوپولیتیک شیعه مفهومی خاص برای سازه انسانی و جامعه مذهبی است که از هویت مذهبی شیعه در جهان برخوردار است و به مفهوم تقلاي سازه انسانی شیعه در جهان برای قلمروسازی، بازساخت هویت، انسجام و منزلت یابی در سیستم دینی/مذهبی و نظام قدرت در مقیاس‌های جهانی و منطقه‌ای می‌باشد. سازه شیعی جهان با الهام از موقعیت رهبری ایران در سازه، توانسته است فرصت‌های خوبی را در ابعاد فوق کسب کند که البته به حساس شدن سازه‌های رقیب و واکنش تند آنها نسبت به سازه شیعه نیز انجامیده است. به نظر می‌رسد سازه شیعه تا دستیابی به منزلت طبیعی خود در خاورمیانه و جنوب غرب آسیا به تقلاي سیاسی خود ادامه دهد (حافظ نیا، ۲۰۱۵: ۷۴).

نظام منطقه‌ای: مفهوم منطقه از واژه لاتین Region ناشی شده است که به معنای هدایت است این واژه همچنین از فعل لاتین Rego ناشی شده که به معنای اداره کردن و حکومت کردن است. متعاقباً مفهوم منطقه اغلب برای مشخص کردن مرز یا معین کردن فضا به کار رفته است در اوایل دهه ۱۹۹۰ مفهوم نظام نوآوری منطقه‌ای، از طرف سیاست‌گذاران و محققان به خصوص پژوهشگران مطالعات منطقه‌ای، جغرافی دانان اقتصادی و سیاست‌گذاران توسعه منطقه‌ای به‌عنوان یک چارچوب تحلیلی قابل قبول به‌منظور توسعه درک فرایندهای نوآوری در اقتصادهای منطقه‌ای پذیرفته شد. عمومیت این مفهوم منعکس‌کننده ارتباط نقش یادگیری و قلمروی اجتماعی در توسعه اجتماعی و رشد اقتصادی است. (صراف‌ی و شریف زادگان و نجاتی، ۱۳۹۵: ۳)

شیعه: در لغت به معنی پیرو، اما در اصطلاح به پیروان و خاندان امام اول شیعیان گفته می‌شود (زین‌العابدین و خیرخواه، ۱۳۹۳: ۳۰). شیعه در لغت به معنی انصار و اتباع است، ولی در اصطلاح به دوستان علی (ع) و اهل بیتش اطلاق می‌شود (فیاض، ۱۳۸۲: ۱۷). ریشه واژه شیعه، از مشایعت به معنی اطاعت و پیروی کردن است این واژه اختصاصاً در مورد افرادی به کار می‌رود که پیرو امیرالمؤمنین و فرزندان آن حضرت هستند و به امامت آنها اعتقاد کامل دارند (عزتی، ۱۳۷۸: ۱۸۵).

سیاست شیعی بر مبنای مبارزه با سیاست اموی و عباسی و تحت پوشش کتمان و تقیه استوار گردیده است. از جمله جهادهای سیاسی مخفی در زمان این دو دولت تحت پوشش کتمان و تقیه بود. نویسنده در ذکر اسباب و لوازم تفکر شیعی، ابتدا به موضوع خلافت پرداخته است. شیعه، معتقد است که به ادله کتاب و حدیث، خلافت منحصر در علی (ع) و فرزندان اوست. البته شیعه از روی اختیار یا اکراد، بر اطاعت از خلفای سد گاندهمانند امامشان سکوت اختیار کردند. از جمله مهم‌ترین سبب‌هایی که تفکر شیعی به صورت حرکتی منظم در آن ظهور دارد، واقعه عاشورا و شهادت امام حسین (ع) است (ظاهر، ۱۴۲۲: ۵۶). در حال حاضر جمعیت مسلمانان جهان به بیش از یک میلیارد نفر رسیده است و بر اساس آماری که از منابع گوناگون ارائه گردیده شیعیان دست کم حدود بیست درصد از این جمعیت را تشکیل می‌دهند و مذهب تشیع در مناسبات اجتماعی و اقتصادی کشورهای تأثیرگذار است (نصرتی و بازدار، ۱۳۹۴: ۱۳). شیعیان در تاریخ اسلام عملاً همیشه مورد ستم واقع شده‌اند. شیعیان از منظر رژیم‌های کشورهای عربی خاورمیانه به عنوان تهدید بالقوه در موقعیت ژئوپولیتیک جدید و چشم‌انداز رژیم‌های عرب سنی، در کشورهایی مانند لبنان، عربستان سعودی، یمن و تا حدودی اردن که جمعیت شیعه در اقلیت قرار دارد و نیز کشورهای دیگری که اکثر جمعیت آنها شیعه هستند محسوب می‌شود. (لومی^۱، ۲۰۰۸: ۴)

دیدگاه‌های ژئوپولیتیک‌ی مربوط به منطقه خاورمیانه

الگوها و روابط کشورها در روابط بین نظام‌های سیاسی، الگوهای متنوعی بیان شده است: حافظنیا روابط ژئوپولیتیک‌ی بین کشورها و دولت‌ها را در چهار رابطه بیان می‌کند: ۱. رابطه تعاملی؛ ۲. رابطه سلطه؛ ۳. رابطه نفوذ؛ ۴. رابطه رقابتی (حافظ نیا، ۱۳۹۶: ۴۹۲) به عقیده بوزان، شکل‌گیری و عملکرد مجموعه‌های امنیت منطقه‌ای به الگوهای دوستی و دشمنی میان واحدهای سیستم وابسته است که باعث می‌شود نظام‌های منطقه‌ای به اقدامات و تفاسیر بازیگران و نه صرفاً بازتاب مکانیکی توزیع قدرت وابسته باشند. (چگنیزاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۷) در رابطه با موضوع به نوشته‌ها افرادی زین‌العابدین و شیرزاد (۱۳۹۱)، تلاشان (۱۳۹۱)، زین‌العابدین عموقین و دیگران

1. Luomi

(۱۳۹۲)، زین‌العابدین عموقین و خیرخواه (۱۳۹۳)، محمدی و دیگران (۱۳۹۷)، زین‌العابدین عموقین و جمشیدپور (۱۳۹۸)، در مقاله‌ای با عنوان آینده‌پژوهی پیشران‌های تأثیرگذار بر ژئوپولیتیک جهان اسلام اشاره دارند.

روش تحقیق

تحقیق حاضر توصیفی-تحلیلی با رویکرد کاربردی بوده و برای گردآوری داده‌ها، از روش کتابخانه‌ای و میدانی بهره گرفته شده است. در روش کتابخانه‌ای با مراجعه به کتابخانه‌ها و فیش‌برداری از کتاب‌های مورد نظر و مطالعه اسناد مربوط به موضوع مقاله، در سایت‌های مراکز علمی معتبر، اطلاعات و داده‌های مورد نظر مقاله گردآوری شده است و در بخش میدانی از پرسشنامه استفاده شده است جامعه آماری ۹۰۰ نفر از اعضای کانال انجمن ژئوپولیتیک بوده پرسشنامه به صورت الکترونیک در کانال گذاشته شده است و تعداد نمونه با استفاده از جدول استاندارد مورگان ۲۶۹ نفر انتخاب و به صورت تصادفی از پرسشنامه‌های تکمیل شده استفاده شد. و با استفاده از نرم‌افزار SPSS مورد تحلیل قرار گرفت.

قلمرو تحقیق

خاورمیانه یا آسیای جنوب غربی در متون کلاسیک به عنوان یک حوزه جغرافیای وسیع به کار برده می‌شود که چندین منطقه مشهور را که در مطالعات منطقه‌ای به مثابه مناطقی جداگانه محسوب می‌شوند، در خود جای می‌دهد. بخش‌هایی از منطقه قفقاز، ایران، پاکستان و افغانستان، بخش‌هایی از آسیای میانه، عراق، ترکیه، کشورهای حاشیه خلیج فارس، سوریه، لبنان، فلسطین و گاهی مصر نیز در ادبیات رایج به عنوان بخشی از آسیای جنوب غربی به کار می‌روند. در واقع در این نگاه، آسیای غربی مجموعه‌ای از ۵ منطقه تلقی می‌شود که در مطالعات کلاسیک منطقه‌ای مجزا از هم فرض می‌شوند.

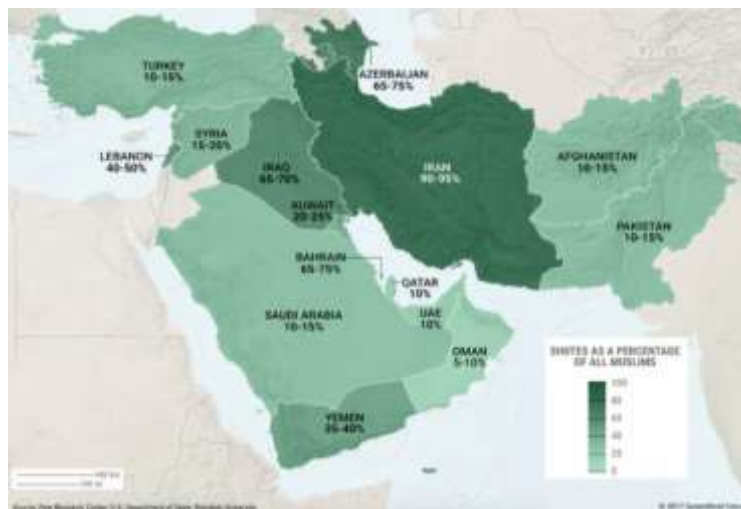
شکل ۱. منطقه جغرافیایی خاورمیانه و کشورهای موجود در این منطقه

یافته‌ها و بحث

خاورمیانه در کنار واقع شدن به‌عنوان مهد دین اسلام و همچنین ادیان ابراهیمی، نه تنها از منظر ژئوپولیتیک بلکه از منظر قرار گرفتن بر منابع انرژی جهان نیز مورد توجه کشورهای دیگر به خصوص قدرت‌های استعماری است. از سوی دیگر، بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، توجه اندیشمندان و دولت‌های استعماری و عرب دست‌نشانده، جمعیت‌های شیعی در سراسر جهان را به‌عنوان عاملی برای تهدید محسوب می‌کردند و خاورمیانه نیز به‌دلیل قرار گرفتن ایران، عراق، بحرین، عربستان، پاکستان و ... دیگر کشورهای مسلمان مورد توجه و رصد کشورها و حکومت‌ها بوده است. (www.mashregnews.ir)

منطقه خاورمیانه به‌عنوان حلقه اتصال سه قاره آفریقا، آسیا و اروپا محسوب می‌شود. علاوه بر جایگاه جغرافیایی مهم خاورمیانه، وجود گسترده شاهراه‌های بین‌المللی در این منطقه موجب طمع بیش از پیش قدرت‌های بین‌المللی جهت نفوذ در آن شده است. تنگه بسفر و داردانل در ترکیه، کانال سوئز در مصر، تنگه هرمز در ایران، باب‌المندب در یمن، خلیج فارس، خلیج عدن و ... بخشی از اهمیت راهبردی این منطقه لحاظ می‌شود. نگاهی به تحولات تاریخی در یک سده

گذشته نشان می‌دهد که بارها قدرت‌های جهانی جهت بسط نفوذ خویش در منطقه زمینه ایجاد بحران را در آن فراهم نموده‌اند:

نقشه ۱. پراکنده‌گی و درصد جمعیتی شیعیان در خاورمیانه

منبع: (www.tabnak.ir)

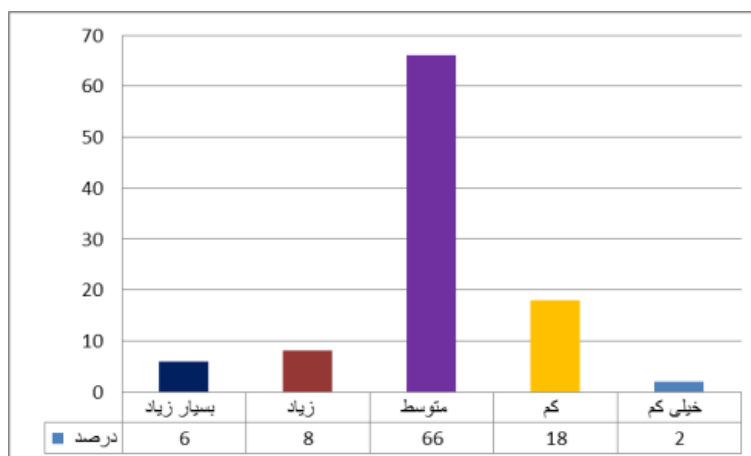
همچنین جغرافیای سیاسی شیعیان از موقعیت راهبردی مناسبی برخوردار است. اکثر شیعیان جهان در نزدیکی خلیج فارس ساکن هستند. این خلیج بین‌المللی، ۳ قاره اروپا، آسیا و آفریقا را به هم متصل می‌سازد و در گذشته به‌عنوان کوتاه‌ترین راه دسترسی به هندوستان مورد توجه قدرت‌های سلطه طلب بود. ولی امروزه موقعیت جغرافیایی خلیج فارس در رابطه با کشورهای کناره آن، ارزش غیرقابل انکاری دارد. در حال حاضر برای کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز، خلیج فارس مناسبترین مسیر برای دسترسی کشورهای یادشده و نیز افغانستان به دریای عمان، اقیانوس هند و سرتاسر جهان است. از طرف دیگر، با توجه به اینکه خلیج فارس ۸ کشور کناره خود را با اقیانوس هند مرتبط می‌کند، به‌صورت یک منطقه عملیاتی، همواره در راهبردهای نظامی مورد توجه است. (رهبر و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۳)

در راستای بررسی مساله مورد بررسی به گویه‌هایی که توسط جامعه نمونه تکمیل شده است می‌پردازیم:

موقعیت جغرافیایی: همچنین جغرافیای سیاسی شیعیان از موقعیت راهبردی مناسبی برخوردار است. اکثر شیعیان جهان در نزدیکی خلیج فارس ساکن هستند. این خلیج بین‌المللی، ۳ قاره اروپا، آسیا و آفریقا را به هم متصل می‌سازد و در گذشته به‌عنوان کوتاه‌ترین راه دسترسی به هندوستان مورد توجه قدرت‌های سلطه طلب بود. ولی امروزه موقعیت جغرافیایی خلیج فارس در رابطه با کشورهای کناره آن، ارزش غیرقابل انکاری دارد. در حال حاضر برای کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز، خلیج فارس مناسب‌ترین مسیر برای دسترسی کشورهای یادشده و نیز افغانستان به دریای عمان، اقیانوس هند و سرتاسر جهان است. از طرف دیگر، با توجه به اینکه خلیج فارس ۸ کشور کناره خود را با اقیانوس هند مرتبط می‌کند، به‌صورت یک منطقه عملیاتی، همواره در راهبردهای نظامی مورد توجه می‌باشد. (رهبر و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۳)

منطقه‌ی خاورمیانه ۴۱ درصد ذخایر گازی جهان را در خود جای داده است که میزان آن را در حدود ۷۵/۹۱ تریلیون متر مکعب تخمین زده‌اند و بر اساس این آمار خاورمیانه به علت دارا بودن ذخایر بالای انرژی نقش کلیدی را در صنعت جهانی ایفاء می‌کند و جایگاه ویژه‌ای در جهان دارد. با توجه به وجود منابع غنی انرژی در خاورمیانه و خلیج فارس و نحوه‌ی پراکنش شیعیان در این منطقه به‌نوعی شاهد تلاقی ژئوپولیتیک انرژی و ژئوپولیتیک تشیع هستیم. حدود ۷۰ درصد از جمعیت حوزه‌های نفتی خلیج فارس را شیعیان تشکیل می‌دهند و چاه‌های نفت کشورهای منطقه به‌نوعی در مناطق شیعه‌نشین قرار گرفته‌اند که این امر بر اهمیت ژئوپولیتیک شیعیان در سطح منطقه و جهان تأثیر مثبتی می‌گذارد. (تلاشان، ۱۳۸۹: ۱۰۹).

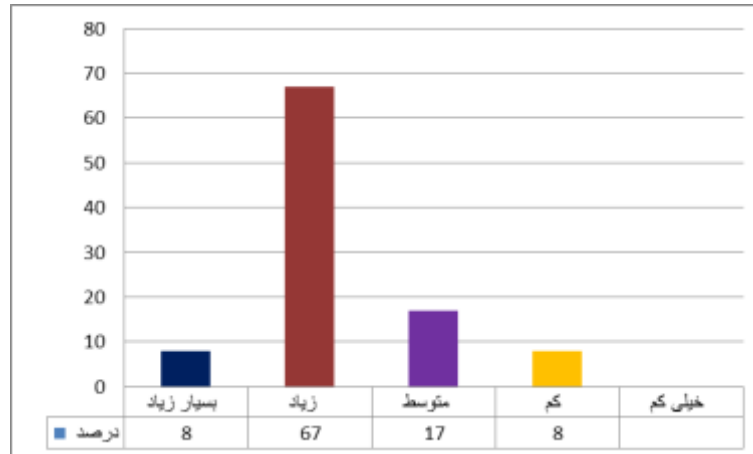
بر طبق نتایج از دیدگاه ۷۶ درصد نتایج نشان‌دهنده تأثیر موقعیت جغرافیایی بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای است. (نمودار شماره ۱)

نمودار ۱. میزان تأثیر موقعیت جغرافیایی بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای

وسعت جغرافیایی: خاورمیانه در حدود ۸,۸۰۰,۰۰۰ کیلومتر مربع وسعت دارد و جمعیت آن حدود سیصد میلیون نفر است. سه کشور ایران، ترکیه و مصر ۵۲٪ جمعیت منطقه را دربر گرفته‌اند جمعیت خاورمیانه نامتجانس و دارای تنوع فراوان است. به‌طور کلی، ترکیب جمعیتی خاورمیانه از اختلاط بین اقوام و مذاهب مختلف عرب، ترک، فارس، کرد، ارمنی، بربر، یهودی، مسیحی، سنی، شیعه و دروزی تشکیل شده است، که عرب‌ها و اهل سنت بیشترین جمعیت را دارند. خاورمیانه خاستگاه سه دین بزرگ آسمانی یعنی یهودیت، مسیحیت و اسلام است. بیشترین جمعیت خاورمیانه را مسلمانان تشکیل می‌دهند. اکثر یهودی‌ها ساکن سرزمین‌های اشغالی فلسطین‌اند و در ایران، ترکیه، تونس، سوریه، مغرب و مصر نیز زندگی می‌کنند. مسیحیان هم در لبنان، سوریه، مصر و عراق سکونت دارند.

در جدول زیر نتایج مطالعات میدانی آورده شده است بر طبق نتایج از دیدگاه ۹۴ درصد نتایج نشان‌دهنده تأثیر وسعت جغرافیایی بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای است. (نمودار شماره ۲)

نمودار ۲. میزان تأثیر وسعت جغرافیایی تأثیرگذار شیعه در نظام منطقه‌ای

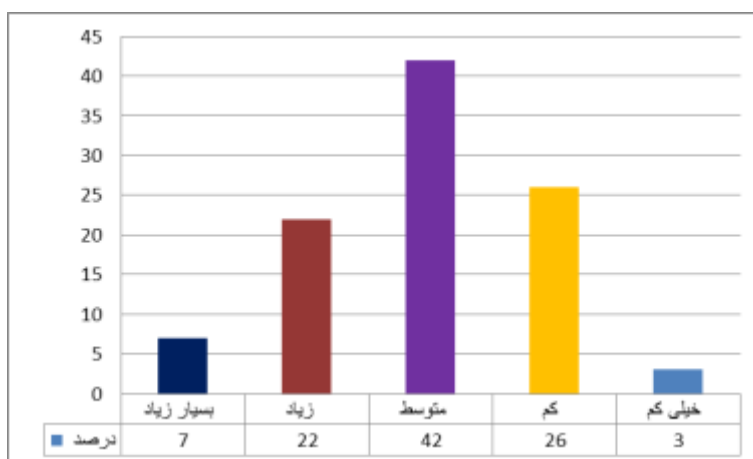
جمعیت شیعیان: اکثر شیعیان دنیا در منطقه خاورمیانه و خلیج فارس ساکن هستند، در این منطقه کشوری که هم از نظر کل جمعیت و هم از نظر درصد بیشترین میزان را به خود اختصاص داده، ایران است. بر اساس بیشترین آمارها، ۹۰ درصد جمعیت ایران را شیعیان تشکیل می‌دهند که از این تعداد بیش از ۴۰ درصد از کل جمعیت شیعه جهان است. پس از ایران بیشتر شیعیان در کشورهای زندگی می‌کنند که عمدتاً در اطراف ایران هستند و بیشتر آنها با ایران پیوستگی جغرافیایی (مرز خشکی یا آبی) دارند. بحرین، عراق، آذربایجان، عربستان سعودی، ترکیه، پاکستان، افغانستان، امارات عربی متحده، قطر و عمان از جمله این کشورها به شمار می‌آیند. (احمدی، ۶۹: ۱۳۹۰).

به‌طور کلی پراکندگی شیعیان در خاورمیانه را می‌توان به‌صورت یک مجموعه‌ی حاوی از (مرکز، نیمه پیرامون و پیرامون) فرض کرد. به‌طوری که کشور ایران را با توجه به جمعیت شیعیان و نوع حکومت به‌عنوان، کانون تشیع در خاورمیانه در نظر گرفت و کشورهای چون آذربایجان، عراق، افغانستان و دیگر کشورهای حوزه‌ی خلیج فارس به‌عنوان کشورهای نیمه پیرامون محسوب می‌شوند. فراتر از این کشورها شیعیانی هستند که با فاصله‌ای دورتر از ایران در کشورهای مانند سوریه، لبنان و غیره زندگی می‌کنند. به لحاظ تاریخی شیعه اقلیتی از مسلمانان را تشکیل می‌دهد

نشریه دولت پژوهی در جمهوری اسلامی ایران

که تحت جور و ظلم خلفای اموی و عباسی قرار گرفتند و به دلیل اعتقاد محکم خود به اصل امامت در جهان پراکنده شدند. از نظر تاریخی شیعه از مدینه به عراق و از عراق به سرزمین‌های دیگر عربی و غیرعربی از جمله کشور ایران مهاجرت کردند. بخش‌های زیادی از شامات، لبنان، حلب، یمن و مصر به تشیع گرویدند. از کهن‌ترین مناطق شیعه نشین عربی می‌توان به حاشیه‌ی جنوبی خلیج فارس، مناطق شرقی عربستان و بحرین اشاره کرد. در ایران نیز شیعیان توانستند پایگاه مستحکمی ایجاد کنند. تشیع از طریق ایران به شبه قاره هند و افغانستان انتقال یافت. (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۷: ۱۹۳)

۷۰ درصد نتایج نشان‌دهنده تأثیر جمعیت شیعیان بر در نظام منطقه‌ای است. (نمودار شماره ۳)

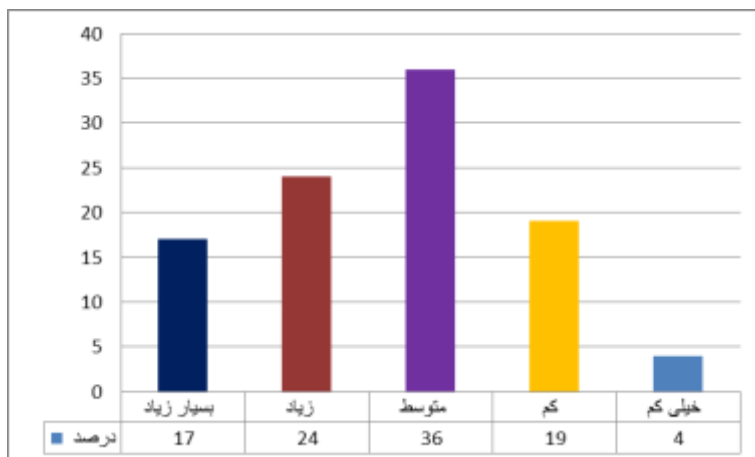

نمودار ۳. میزان تأثیر جمعیت شیعیان بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای

منابع موجود در قلمرو شیعیان: منطقه‌ی خاورمیانه ۴۱ درصد ذخایر گازی جهان را در خود جای داده است که میزان آن را در حدود ۷۵/۹۱ تریلیون متر مکعب تخمین زده‌اند و بر اساس این آمار خاورمیانه به علت دارا بودن ذخایر بالای انرژی نقش کلیدی را در صنعت جهانی ایفاء می‌کند و جایگاه ویژه‌ای در جهان دارد. با توجه به وجود منابع غنی انرژی در خاورمیانه و خلیج فارس و نحوه‌ی پراکنش شیعیان در این منطقه به نوعی شاهد تلاقی ژئوپلیتیک انرژی و ژئوپلیتیک تشیع هستیم. حدود ۷۰ درصد از جمعیت حوزه‌های نفتی خلیج

فارس را شیعیان تشکیل می‌دهند و چاه‌های نفت کشورهای منطقه به‌نوعی در مناطق شیعه نشین قرار گرفته‌اند که این امر بر اهمیت ژئوپولیتیک شیعیان در سطح منطقه و جهان تأثیر مثبتی می‌گذارد. (تلاشان، ۱۳۸۹: ۱۰۹).

اهمیت روزافزون انرژی و نقش آن در شکوفایی صنعت در جهان امروز باعث شده است که بعضی از صاحب‌نظران و نویسندگانی مانند کاستلز اعتقاد دارند که منطقه‌ی خاورمیانه از موقعیت حاشیه‌ای خود در قرن بیستم و عصر نظامی‌گری به متن بحران و مرکز معادلات امنیت جهانی در قرن بیست و یکم راه یافته و به موضوعی جهانی تبدیل شده که کلیه‌ی قدرت‌های بزرگ و مهم به‌نوعی با این منطقه در ارتباط بوده و امنیت خود را با آن تعریف کرده‌اند. امروزه به‌طور قطع حضور قدرت‌های بزرگ در مناطق مختلف خاورمیانه و خلیج فارس به دنبال دسترسی به منابع انرژی ارزان و مطمئن و از طرفی رقابت بر سر منافع اقتصادی است. ریچارد نیکسون رئیس‌جمهور سابق آمریکا درباره‌ی اهمیت نفت خلیج فارس می‌نویسد: نفت خون صنعت مدرن است و خلیج فارس قلبی است که این خون را مانند تلمبه به جریان می‌اندازد، راه‌های دریایی پیرامون خلیج فارس شریان‌هایی هستند که این خون حیاتی از آنها می‌گذرد. کمیسیون تدوین استراتژی آمریکا منطقه‌ی خلیج فارس را منطقه‌ی راهبردی و با اهمیت عنوان کرده و بر لزوم تلاش سیاست‌مداران آمریکا به‌منظور تسلط بر این منطقه تأکید می‌کند. این کمیسیون نتیجه می‌گیرد که امنیت ملی آمریکا در گرو تأمین امنیت حوزه‌ی خلیج فارس است زیرا هدف راهبردی این تحلیل، تأمین امنیت انرژی است چون آمریکا با برخورداری از دو درصد ذخایر نفتی جهان میزان ۲۵ درصد نفت جهان را به خود اختصاص داده است. از دیدگاه ۷۶ درصد نتایج نشان‌دهنده تأثیر جمعیت شیعیان بر در نظام منطقه‌ای است. (نمودار شماره ۴)

نمودار ۴. میزان تأثیر منابع موجود در قلمرو شیعیان بر تأثیر گذاری شیعه در نظام منطقه‌ای

ویژگی‌های فرهنگی شیعیان: امروزه مؤلفه‌های فرهنگی نقش مهمی را در ساختار قدرت بر عهده دارند و ژئوپلیتیک از عناصر سنتی خود تا حدودی فاصله گرفته است. در عصر حاضر به علت پیشرفت و توسعه فناوری، تبادل فرهنگی در بین جوامع بسیار آسان گردیده و مقوله فرهنگ از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. بخشی از فرهنگ هر جامعه غیرقابل تغییر و بخش دیگر آن اثرپذیر و قابل تغییر است. انسان در جامعه زندگی می‌کند و همه‌ی ارزش‌ها و هنجارها را به همراه سبک زندگی از خانواده و جامعه‌ی خود می‌آموزد. از این رو نقش فرهنگ، ارزش‌ها و هنجارهای جامعه برای زندگی ما بسیار حیاتی است و شناخت یک جامعه یا گروه انسانی تنها با شناخت فرهنگ آن ممکن است. (احمدی و موسوی، ۱۳۸۹: ۱)

فرهنگ یک جامعه در تقابل با فرهنگ غنی‌تر و گسترده‌تر تحت تأثیر آن قرار می‌گیرد. فرهنگ‌ها همواره الگوی مسلط رفتار در میان جوامع را تشکیل می‌دهد در این میان قوی‌ترین نفوذ در فرهنگ جوامع، نفوذ مذهبی است زیرا مذهب منتشرکننده ارزش‌ها بر محوریت خدا و شکل‌دهی رفتار و زندگی انسان بر پایه ارزش‌هاست. هر گونه مطالعه پیرامون ژئوپلیتیک تشیع بدون پرداختن به ژئوکالچر تشیع، امری ناقص تلقی می‌گردد چرا که فرهنگ تشیع در جهان امروز از اهمیت به سزایی برخوردار است. خاورمیانه گهواره تمدن‌های درخشان بشری بوده است با نگاهی به منابع تاریخی و یافته‌های باستان‌شناسی در می‌یابیم که سکونتگاه‌های اولیه انسانی و آغاز

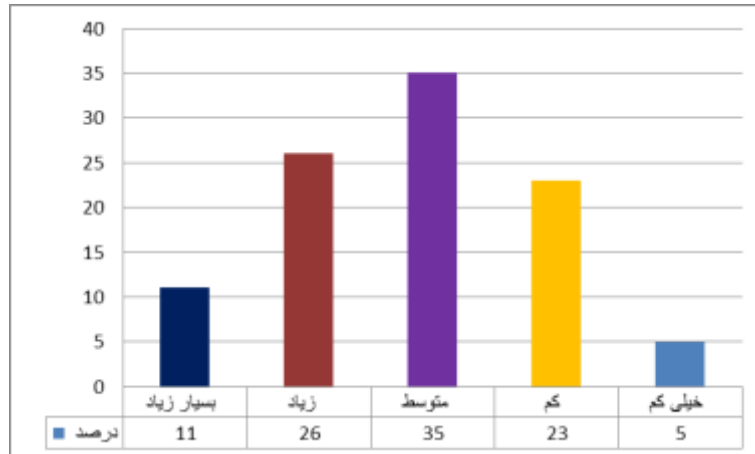
یکجانشینی در بین‌النهرین و ایران شکل گرفته است سابقه‌ی تمدنی خاورمیانه به دولت‌های مصر، سومر، ایلام، بابل، کرده و غیره می‌رسد. این منطقه خاستگاه پیامبران الهی بوده که ادیان بزرگی را به جامعه بشریت عرضه کرده‌اند. دین اسلام به‌عنوان به یک تفکر الهی پس از قرن هفتم میلادی به شدت در جهان گسترش یافت و قلمرو عظیمی را از اقیانوس اطلس تا کرانه‌های غربی اقیانوس آرام در بر گرفت در حال حاضر مجموعه عظیم جغرافیای جهان اسلام، سرزمینی را به طول یازده هزار کیلومتر و به عرض بیش از پنج هزار کیلومتر با ترکیبی متنوع طبیعی و انسانی را شامل می‌شود. در عصر کنونی منطقه خاورمیانه و خلیج فارس قلب جهان اسلام را تشکیل می‌دهند و عربستان به‌عنوان مهد دین اسلام از ارزش و اعتبار بالایی برخوردار است، از طرف دیگر شیعیان به‌عنوان دومین گروه بزرگ مذهبی در جهان اسلام محسوب می‌شوند که در یک محدوده جغرافیایی خاصی در خاورمیانه پراکنده شده‌اند. ایران به‌عنوان هارتریند تشیع در جهان اسلام از موقعیت جغرافیایی و فرهنگی خاصی برخوردار است این کشور با سابقه درخشان تمدنی و تاریخی خود به‌عنوان مرکز شیعیان جهان محسوب شده و شیعیان پیرامون و منطقه از تحولات آن به شدت تأثیر می‌پذیرند. در واقع می‌توان گفت که قدرت و نفوذ ایران بر وضعیت شیعیان جهان تأثیر مستقیمی دارد. ژئوپولیتیک تشیع در عصر حاضر تنها ممالک اسلامی را در بر نمی‌گیرد بلکه از ترکیه به خلیج فارس متصل شده و روابط بین‌المللی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۹۷۹م. و روی کار آمدن حکومت جمهوری اسلامی تأثیر فرهنگی و سیاسی زیادی بر شیعیان منطقه خاورمیانه گذاشت امروزه شیعیان کشورهای مختلف از طریق ارتباط با ایران، از توان علمی، فقهی و فرهنگی شیعی آن تأثیر می‌پذیرند. منطقه خلیج فارس به‌عنوان یکی از کانون‌های اصلی تمرکز شیعیان از جایگاه ویژه‌ای در جهان برخوردار است این منطقه به‌عنوان مرکز ایدئولوژیک جهان اسلام و علی‌الخصوص تشیع به شمار می‌آید که جریان‌های اسلامی در سراسر جهان از این منطقه الهام می‌گیرند. یکی از عوامل اصلی گسترش تشیع در منطقه و جهان آموزه‌های فرهنگی متعالی این مذهب است که از جمله می‌توان به جایگاه ویژه‌ی عدالت‌خواهی، ظلم‌ستیزی، انتظار و روحیه انقلابی در این مکتب اشاره کرد. مبارزات شیعیان تنها بر رسالت مذهبی آنان استوار نیست بلکه معارضه با قدرتمندان و وفاداری به سنت نبرد علیه بی‌عدالتی‌هاست.

در واقع می‌توان گفت برنامه این مذهب در وجه دنیوی آن عبارت است از زندگی در انتظار ظهور امام زمان (عج) به همراه مبارزه در راه برقراری عدالت بر روی زمین. (توال، ۱۳۸۳: ۲۵)

با توجه به مبادی و عناصر نظری و اعتقادی شیعیان می‌توان چنین نتیجه گرفت که عنصر انقلابی‌گری در تفکر شیعه نهفته است تا آنجا که **جورج جرداق**، شیعه را اصحاب مذهب ثوری یا مکتب انقلابی معرفی می‌کند. (فاضلی‌نیا، ۱۳۸۶: ۷۰)

نکته‌ای که نباید در این رابطه از یاد برد بحث دفاع در مبارزه است به طوری که با نگاهی به تاریخ پرفراز و نشیب تشیع در می‌یابیم که جنگ‌های مسلمین در راستای ادامه‌ی حیات، دفاع از کیان خود و مبارزه با ظلم بوده است. در جهان امروز فرهنگ و مؤلفه‌های دینی مکتب تشیع مورد توجه کشورهای مختلف قرار گرفته است. مذهب تشیع به خاطر موقعیت حساس ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک از یک طرف و الهام‌گیری از آموزه‌ی دینی خود که پیوسته در برابر دستگاه‌های حکومتی ظالم و استعمارگران قرار گرفته و موضع آنها را باطل ساخته جایگاه سیاسی مهمی را کسب نموده است. کشورهای غربی در عصر کنونی به طرق مختلف سعی در امحای فرهنگ اصیل تشیع دارند. فرهنگ لیبرالیسم که اینک به‌عنوان مظلوف جهانی شدن و داعیه‌دار انحصاری جهان‌شمولی است ماهیتاً فرهنگ دنیاگرا و آخرت‌گریز است و فرهنگ دینی را که دارای رویکرد مبتنی بر آخرت‌گرایی است به چالش می‌کشد. (سجادی، ۱۳۸۲: ۴۲۱)

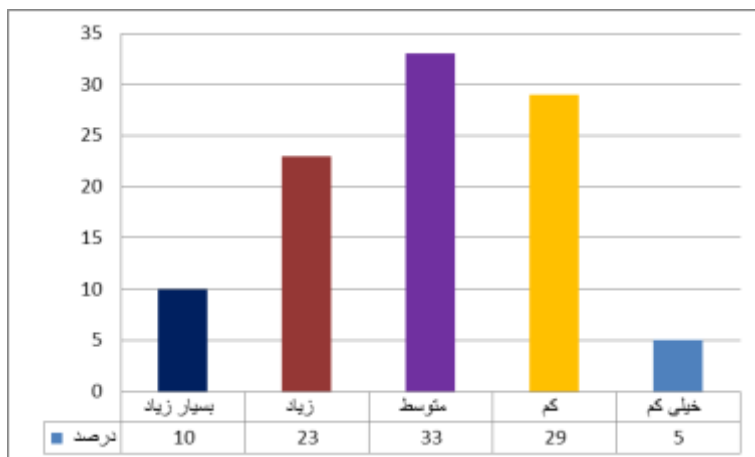
در عصر کنونی منطقه خاورمیانه و خلیج فارس قلب جهان اسلام را تشکیل می‌دهند و عربستان به‌عنوان مهد دین اسلام از ارزش و اعتبار بالایی برخوردار است، از طرف دیگر شیعیان به‌عنوان دومین گروه بزرگ مذهبی در جهان اسلام محسوب می‌شوند که در یک محدوده جغرافیایی خاصی در خاورمیانه پراکنده شده‌اند. منطقه خلیج فارس به‌عنوان یکی از کانون‌های اصلی تمرکز شیعیان از جایگاه ویژه‌ای در جهان برخوردار است این منطقه به‌عنوان مرکز ایدئولوژیک جهان اسلام و علی‌الخصوص تشیع به شمار می‌آید که جریان‌های اسلامی در سراسر جهان از این منطقه الهام می‌گیرند. یکی از عوامل اصلی گسترش تشیع در منطقه و جهان آموزه‌های فرهنگی متعالی این مذهب است که از جمله می‌توان به جایگاه ویژه‌ی عدالت‌خواهی، ظلم‌ستیزی، انتظار و روحیه انقلابی در این مکتب اشاره کرد. بر طبق نتایج ۷۰ درصد نتایج نشان‌دهنده تأثیر موقعیت جغرافیایی بر در نظام منطقه‌ای است. (نمودار شماره ۵)

نمودار ۵. میزان تأثیر ویژگی‌های فرهنگی شیعیان بر تأثیرگذار شیعه در نظام منطقه‌ای

ماهیت ایدئولوژیک شیعیان: مذهب شیعه از سال ۱۵۰۱ میلادی یعنی با آغاز سلسله صفویه در ایران دین رسمی کشور بوده است. اما با انقلاب اسلامی سال ۱۹۷۹ به رهبری آیت‌الله خمینی برای نخستین بار در تاریخ روحانیون زمام حکومت کشوری شیعه را به دست گرفتند. بی شک این مهم‌ترین رویداد در تاریخ شیعه محسوب می‌شود. از سوی دیگر، خاورمیانه در کنار واقع شدن به‌عنوان مهد دین اسلام و همچنین ادیان ابراهیمی، نه تنها از منظر ژئوپولیتیک بلکه از منظر قرار گرفتن بر منابع انرژی جهان نیز مورد توجه کشورهای دیگر به خصوص قدرت‌های استعماری است. از سوی دیگر، بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، توجه اندیشمندان و دولت‌های استعماری و عرب دست‌نشانده، جمعیت‌های شیعی در سراسر جهان را به‌عنوان عاملی برای تهدید محسوب می‌کردند و خاورمیانه نیز به‌دلیل قرار گرفتن ایران، عراق، بحرین، عربستان، پاکستان و ... دیگر کشورهای مسلمان مورد توجه و رصد کشورها و حکومت‌ها بوده است. (www.mashregnews.ir)

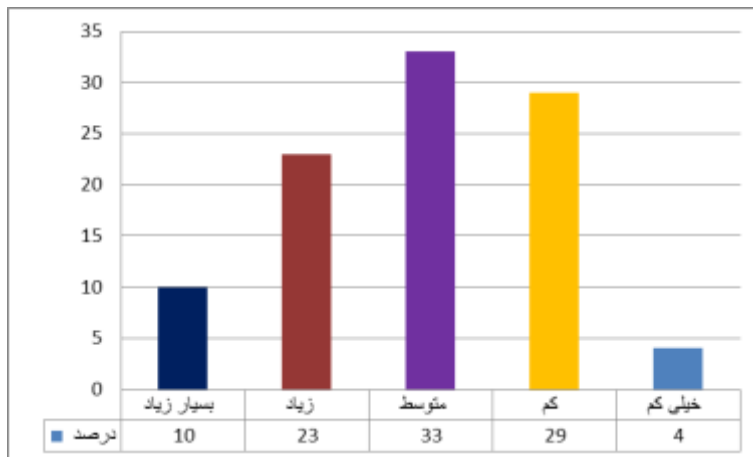
مبانی نظری شیعه شامل اصول اعتقادی این مکتب است، اصولی که مورد توجه خاص و جدی آن است یعنی اصل امامت، عدل، اعتقاد به غیبت امام دوازدهم و ظهور او به اراده الهی و شامل ارزش‌هایی همچون اجتهاد، شهادت، تقیه، جهاد و ... بر طبق نتایج ۶۷ درصد نتایج نشان‌دهنده تأثیر ماهیت ایدئولوژیک شیعیان بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای است. (نمودار شماره ۶)

نمودار ۶. میزان تأثیر ماهیت ایدئولوژیک شیعیان بر تأثیر گذار شیعه در نظام منطقه‌ای

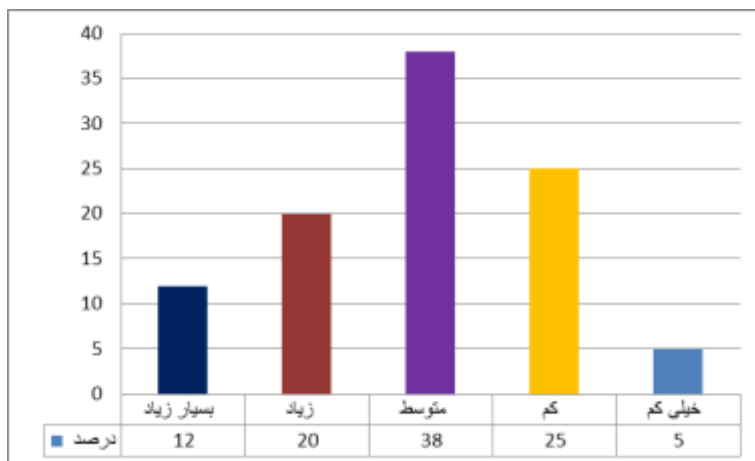
میزان توسعه یافتگی قلمرو شیعیان: همچنین جغرافیای سیاسی شیعیان از موقعیت راهبردی مناسبی برخوردار است. اکثر شیعیان جهان در نزدیکی خلیج فارس ساکن هستند. این خلیج بین‌المللی، ۳ قاره اروپا، آسیا و آفریقا را به هم متصل می‌سازد و در گذشته به‌عنوان کوتاه‌ترین راه دسترسی به هندوستان مورد توجه قدرت‌های سلطه‌طلب بود. ولی امروزه موقعیت جغرافیایی خلیج فارس در رابطه با کشورهای کناره آن، ارزش غیرقابل انکاری دارد. در حال حاضر برای کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز، خلیج فارس مناسب‌ترین مسیر برای دسترسی کشورهای یادشده و نیز افغانستان به دریای عمان، اقیانوس هند و سرتاسر جهان است. از طرف دیگر، با توجه به اینکه خلیج فارس ۸ کشور کناره خود را با اقیانوس هند مرتبط می‌کند، به‌صورت یک منطقه عملیاتی، همواره در راهبردهای نظامی مورد توجه می‌باشد. (رهبر و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۳)

. همچنین بر اساس آموزه‌های شیعی، کسب مال حلال و صرف آن در چارچوب تحقق دستورات الهی بسیار مورد نظر قرار گرفته و بر آن تأکید شده است. توسعه یافتگی در مناطق شیعه‌نشین، تابعی از رفتار حکومت، دسترسی آنان به حقوق شهروندی و منابع و امکانات است. بر طبق نتایج ۷۲ درصد نتایج نشان‌دهنده تأثیر میزان توسعه یافتگی قلمرو شیعیان بر تأثیر گذاری شیعه در نظام منطقه‌ای مؤثر است. (نمودار شماره ۷)

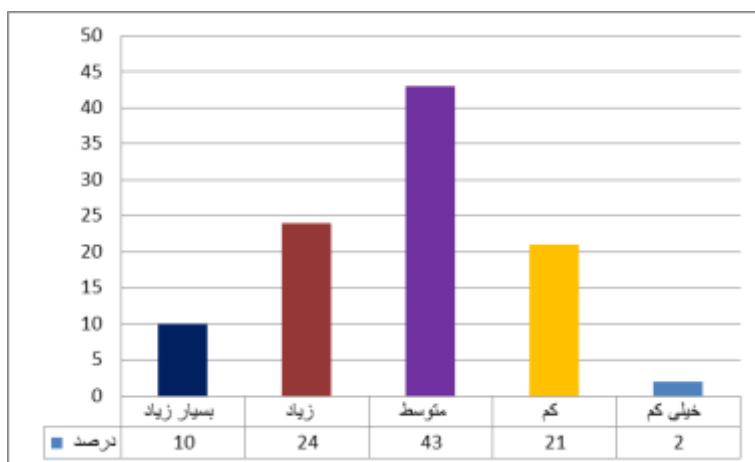
نمودار ۷. میزان تأثیر میزان توسعه‌یافتگی قلمرو شیعیان بر تأثیرگذار شیعه در نظام منطقه‌ای

سازمان‌های همکاری منطقه‌ای: سازمان ملل، سازمانی با عضوی جهانی است که دارای اختیارات اجرایی و رکن قضایی با صلاحی برجسته است. منشور ملل متحد در بردارنده مقررات صریح راجعه قانون‌گذاری، اجرای قانون و رسیدگی به اختلافات است و مسئولیت‌ها و اختیارات متفاوتی برای نهادهای گوناگون پیش‌بینی کرده است. به این ترتیب، ترکیب و اندازه‌ی یک منطقه متفاوت می‌شود. در همین راستا کشورهای اسلامی در قالب سازمان همکاری اسلامی، صرف‌نظر از ملاک مجاورت سرزمینی، بنا بر اعتقاد و بعضاً منافع و اهداف مشترک به صورت یک منطقه متجلی شده‌اند. بر طبق نتایج کل ۶۸ درصد سازمان‌های همکاری منطقه‌ای بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای مؤثر می‌دانند. (نمودار شماره ۸)

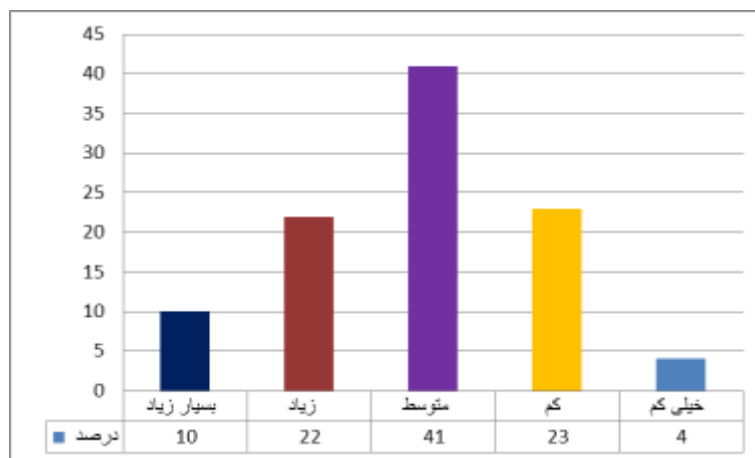
نمودار ۸. میزان تأثیر سازمان‌های همکاری منطقه‌ای بر تأثیر گذاری شیعه در نظام منطقه‌ای

مراسم و فرائض تشیع: برگزاری مراسمات گرامیداشت پیشوایان و امامان شیعه در قالب مجالس وعظ و عزاداری و نیز مراسماتی مانند راهپیمایی اربعین و... جلوه‌هایی از نمایش قدرت و عظمت تفکر شیعه و نیز مؤلفه‌های وحدت آفرین شیعیان به شمار می‌رود. بر طبق نتایج کل ۷۳ درصد مراسم و فرائض تشیع بر تأثیر گذاری شیعه در نظام منطقه‌ای مؤثر می‌دانند. (نمودار شماره ۹)

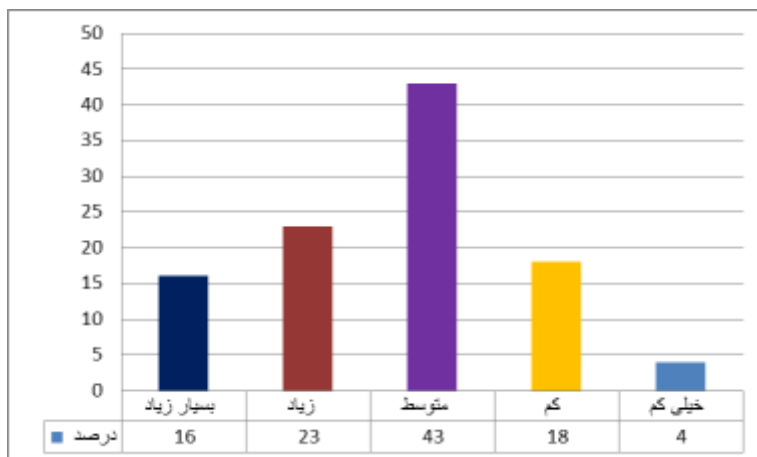
نمودار ۹. میزان تأثیر مراسم و فرائض تشیع بر تأثیر گذاری شیعه در نظام منطقه‌ای

حوزه‌های علمیه تشیع: اولین و مهم‌ترین رسالت حوزه‌های علمیه تبیین نظری و کارآمد چارچوب‌ها، اهداف و الگوهای ناظر به تحقق تمدن اسلامی است. تا بر اساس آن جریان دین در تمام عرصه‌ها و سطوح جاری گردد. در این میان حوزه‌های علمیه تشیع که بر پایه فقه پویای شیعه شکل گرفته‌اند نقش بسزایی در شکل‌گیری این تمدن دارند. بر طبق نتایج کل ۶۸ درصد حوزه‌های علمیه تشیع بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای مؤثر می‌دانند. (نمودار شماره ۱۰)

نمودار ۱۰. میزان تأثیر حوزه‌های علمیه تشیع بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای

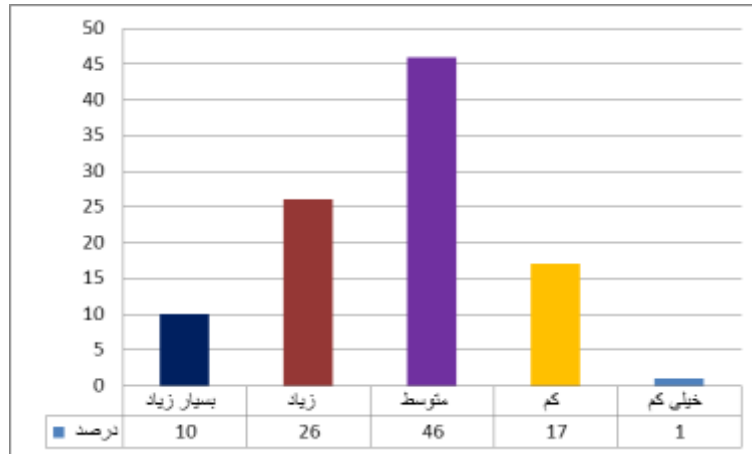
عتبات عالیات شیعه: عتبات عالیات اصطلاحی رایج در میان شیعیان دوازده امامی است. این اصطلاح به مزارهای مقدس امامان شیعه واقع در شهرهای نجف، کربلا، کاظمین و سامرا اطلاق می‌شود. اماکن مقدسی که همه‌ساله زوار زیادی از کشورهای مختلف به زیارت آنها می‌روند و جلوه‌گاه گردهمایی شیعیان است. با بروز تهدید علیه این اماکن توسط جریان‌های سلفی و تکفیری، بسیج عمومی مردمی بر پایه فتوای مراجع تقلید و حمایت و پشتیبانی دولت شیعه‌مذهب به‌ویژه ایران برای حفظ و حراست از این بقاع متبرکه شکل گرفت. عتبات عالیات به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه‌های هویت‌بخش شیعه نقش بارزی در تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای جنوب غرب آسیا دارا می‌باشند. بر طبق نتایج کل ۸۱ درصد عتبات عالیات شیعه بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای مؤثر می‌دانند. (نمودار شماره ۱۱)

نمودار ۱۱. میزان تأثیر عتبات عالیات شیعه بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای

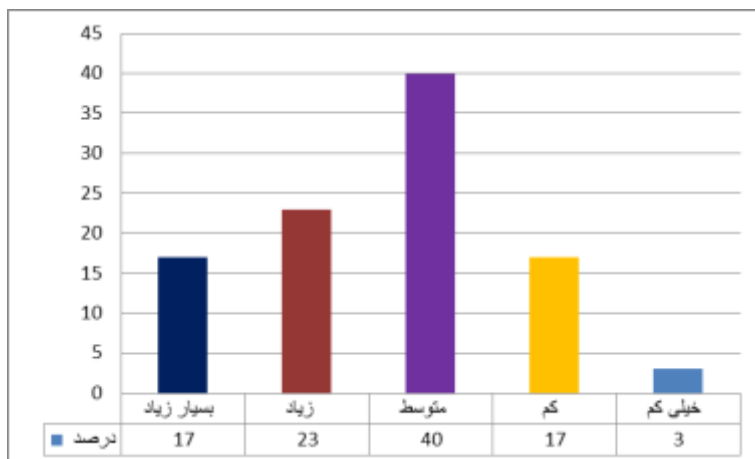
تأثیر رهبری جمهوری اسلامی ایران: رهبر معظم انقلاب در خطبه‌های نماز عید فطر سال ۱۳۸۱ شمسی می‌فرماید: «امروز دنیای اسلام احساس می‌کند به یکپارچگی احتیاج دارد. سران اسلامی باید همت کنند. ما در جمهوری اسلامی وظیفه سنگینی بر دوش داریم. امروز چشم دنیای اسلام به ملت ایران است. هر حادثه‌ای که در ایران به وجود آید اعم از حوادث مثبت یا منفی - ملت‌های مسلمان به سوی آن گردن می‌کشند و با دقت آن را مورد مطالعه قرار می‌دهند» (رضایی، ۱۳۹۱: ۴۳). همچنین در دیدار شرکت‌کنندگان در افتتاحیه همایش غزه در تاریخ ۸/۱۲/۱۳۸۸ می‌فرماید: «شکی نیست که بر اساس حقایقی که خدای متعال تقدیر کرده است، خاورمیانه جدید شکل خواهد گرفت و این خاورمیانه، خاورمیانه اسلام خواهد بود. بر طبق نتایج کل ۸۰ درصد تأثیر رهبری جمهوری اسلامی ایران را بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای مؤثر می‌دانند. (نمودار شماره ۱۲)

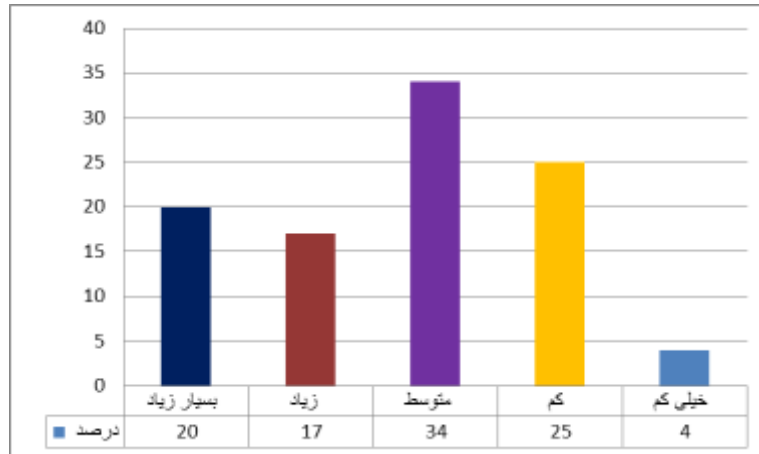
نمودار ۱۲: میزان تأثیر رهبری جمهوری اسلامی ایران بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای

اختلافات ایدئولوژیک تشیع و صهیونیسم: غربی‌ها که بعد از فروپاشی شوروی خود را حاکمان بی‌رقیب در جهان می‌دانستند، ناگهان با وقوع انقلاب اسلامی ایران و قدرت‌یابی تشیع مواجه شدند و از همان ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، با انواع روش‌های مختلف سعی کردند تا از افزایش قدرت تشیع در ایران و سایر نقاط جهان جلوگیری کنند. جریان‌های مسیحی و یهودی به دلیل داشتن اهداف مشترک، از جمله زمینه‌سازی برای ظهور مسیح و لزوم تشکیل دولت صهیونیستی در فلسطین و مبارزه با مسلمانان، با وجود دشمنی دیرینه با یکدیگر که به اتحاد راهبردی رسیده بودند؛ بعد از مواجهه با انقلاب اسلامی ایران، اتحاد خود را محکم‌تر کرده و به دلیل تضاد فکری و سیاسی با شیعه، نگرانی از به خطر افتادن منافع و موجودیت خود در جهان و با هدف جلوگیری از قدرت‌یابی و نفوذ تشیع در منطقه و جهان و همچنین به منظور توجیه حضور خود در منطقه غرب آسیا و توجیه جنگ‌ها و اقداماتشان در این منطقه، از طریق اقداماتی مانند تبلیغ شیعه‌هراسی، حمایت از گروه‌های تکفیری و ایجاد جنگ‌های داخلی در کشورهای شیعه‌نشین، به دشمنی و مخالفت با تشیع، به‌ویژه جمهوری اسلامی ایران می‌پردازند. بر طبق نتایج کل ۸۲ درصد اختلافات ایدئولوژیک تشیع و صهیونیسم بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای مؤثر می‌دانند (نمودار شماره ۱۳)

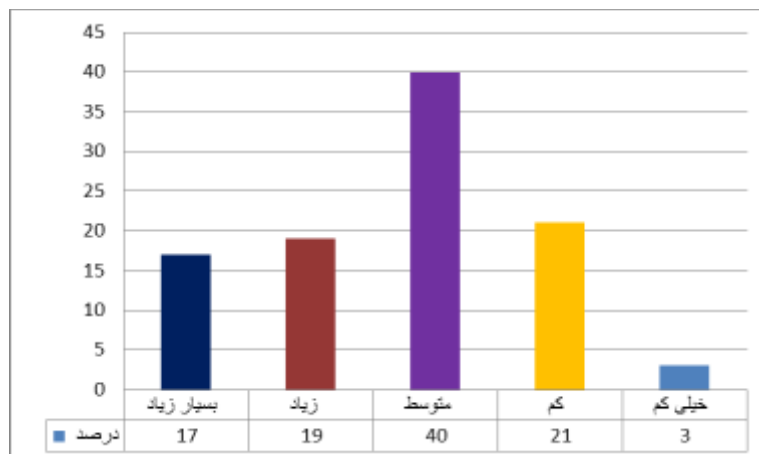
نمودار ۱۳. میزان تأثیر اختلافات ایدئولوژیک تشیع و صهیونیسم بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای

اختلافات تشیع و استکبار جهانی: جهان غرب سعی دارد با ترویج سکولاریسم و پلورالیسم و استفاده از امکانات جدید در عرصه‌ی فناوری و فناوری بر فرهنگ تشیع غلبه یافته و یا از قدرت آن بکاهد و از این طریق به مقصود خود جهت سلطه بر منطقه خاورمیانه و تثبیت هژمونی خود دست یابد. گسترش روند جهانی شدن حوزه‌های مختلف به‌ویژه حوزه فرهنگی موجب خواهد شد که جهانی شدن با نفوذ به لایه هویتی جهان اسلام به ایجاد هویت‌های تازه همت گمارد که این هویت‌ها به میزان زیاد خود را از فرهنگ اسلامی بیگانه می‌پندارند و روند استعمار فرهنگی بازیگران سیاسی در جهان اسلام را تسریع بخشیده و در نهایت فروپاشی آن را دنبال می‌نماید. بر طبق نتایج کل ۶۸ درصد سازمان‌های همکاری منطقه‌ای بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای مؤثر می‌دانند. (نمودار شماره ۱۴)

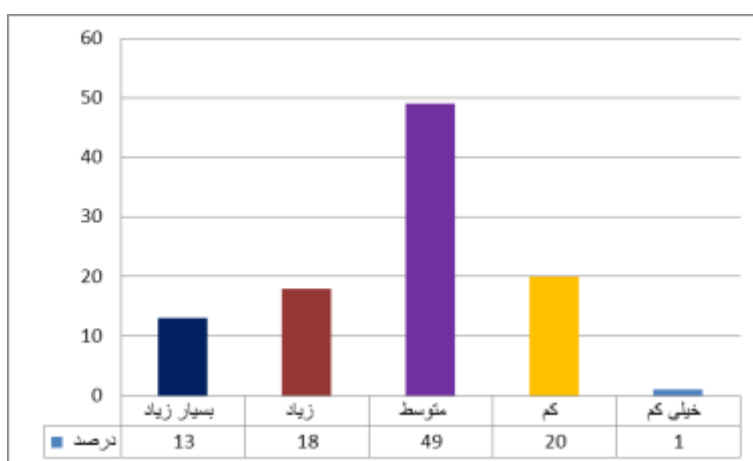
نمودار ۱۴. میزان تأثیر اختلافات تشیع و استکبار جهانی بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای

میزان مشارکت سیاسی شیعیان: با توجه به اینکه در فرهنگ سیاسی شیعه، مشارکت فعال در آینده سیاسی امری ضروری است، در بسیاری از مناطق شیعه‌نشین، شیعیان نقش بسزایی در تحولات سیاسی ایفا می‌کنند. در جدول زیر نتایج پاسخ‌های خبرگان و کارشناسان آورده شده است بر طبق نتایج از دیدگاه ۷۵ درصد نتایج نشان‌دهنده تأثیر اختلافات قومی در قلمرو شیعیان بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای است. (نمودار شماره ۱۵)

نمودار ۱۵. میزان تأثیر میزان مشارکت سیاسی شیعیان بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای

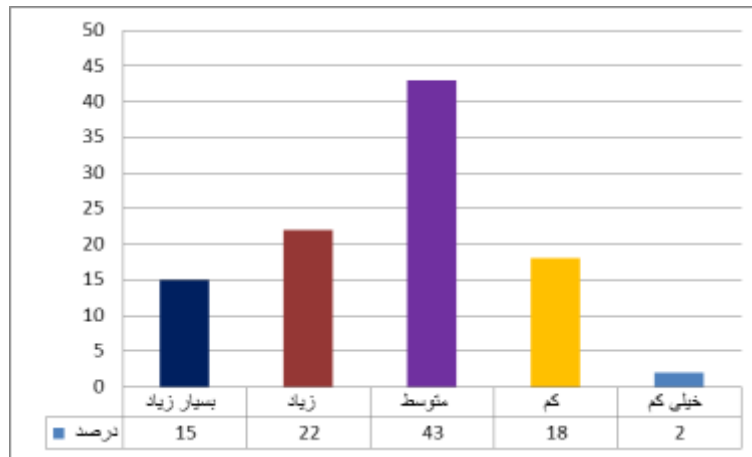
برخورداری سرزمین شیعیان از موقعیت راهبردی: برخورداری سرزمین شیعیان از موقعیت راهبردی یعنی همان ژئوپلیتیک شیعه که امتداد جغرافیای سیاسی شیعیان در کشورهای گوناگون خاورمیانه بزرگ با مرکزیت اسلام است. در واقع کمربندی از تشیع، حیات اقتصادی، راهبردی و تاریخی اسلام را در بر می‌گیرد و بخش‌هایی از لبنان، سوریه، عراق، عربستان، کویت، بحرین، ایران، افغانستان و پاکستان را می‌پوشاند. این کمربند که در کشورهای گوناگون به اکثریت و اقلیت تقسیم می‌شود، خود دنیایی است که تأثیرات گوناگون در آن به سرعت انتقال می‌یابد. بر طبق نتایج از دیدگاه ۷۷ درصد نتایج نشان‌دهنده تأثیر برخورداری سرزمین شیعیان از موقعیت راهبردی بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای است. (نمودار شماره ۱۶)

نمودار ۱۶. میزان تأثیر برخورداری سرزمین شیعیان از موقعیت راهبردی بر تأثیرگذاری شیعه در نظام منطقه‌ای

مهدویت گرایی: اعتقاد به منجی در نزد شیعیان سبب شده که پیروان این مکتب در طول تاریخ پیوسته از نوعی پویایی و حرکت برخوردار باشند و این امر سبب می‌شود که شیعیان از جمود و ایستایی خارج شوند. انتظار، باوری همراه عمل است، که زیست منتظرانه دوران غیبت را پوشش داده و شیعه‌ی انقلابی و منتظر، کسی است که با خودآگاهی و شناخت حقیقت به واقعیت باطل اعتراض داشته و آن را نفی می‌کند. گفتمان انتظار حلقه‌ی ارتباط بین سه دوره‌ی نبوت، امامت و غیبت است. انسان منتظر به گسست تاریخی این سه دوره پایان می‌دهد. بنابراین می‌توان

گفت: موعودگرایی و انتظار، فلسفه‌ی مثبتی از تاریخ است که، با آینده‌نگری، شرایط تحول، پویایی، مسئولیت، تعهد و آمادگی روحی و فکری را فرا روی منتظران قرار می‌دهد. (زین‌العابدین و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۵۹) بر طبق نتایج از دیدگاه ۷۸ درصد نتایج نشان‌دهنده تأثیر مهدویت گرایی بر تأثیر گذاری شیعه در نظام منطقه‌ای است. (نمودار شماره ۱۷)

نمودار ۱۷: میزان تأثیر مهدویت گرایی بر تأثیر گذاری شیعه در نظام منطقه‌ای

نتیجه‌گیری

شیعیان یکی از پراکنده‌ترین مذاهب حال حاضر جهان هستند. پراکندگی شیعیان هم از نظر تاریخی و هم از نظر دلالت‌های فرهنگی و سیاسی آنها، از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است (توال، ۱۳۸۲: ۱۴). به‌طور کلی پراکندگی شیعیان در خاورمیانه را می‌توان به‌صورت یک مجموعه‌ی حاوی از (مرکز، نیمه پیرامون و پیرامون) فرض کرد. به‌طوری که کشور ایران را با توجه به جمعیت شیعیان و نوع حکومت به‌عنوان، کانون تشیع در خاورمیانه در نظر گرفت و کشورهای چون آذربایجان، عراق، افغانستان و دیگر کشورهای حوزه‌ی خلیج فارس به‌عنوان کشورهای نیمه پیرامون محسوب می‌شوند در حال حاضر جمعیت مسلمانان جهان به بیش از یک میلیارد و ششصد میلیون نفر رسیده است و بر اساس آماری که از منابع مختلف گزارش ده است، شیعیان حداقل حدود ۲۰ درصد این جمعیت؛ یعنی جمعیتی بیش از سیصد و بیست میلیون

نفر را تشکیل داده‌اند و پیش‌بینی می‌شود تا سال ۲۰۳۰، جمعیت مسلمانان به دو میلیارد و دوست میلیون نفر و جمعیت شیعه، بیش از چهارصد میلیون نفر باشد (محمدپور، ۱۳۸۴:۲۵۰) و از طرفی منطقه‌ی خاورمیانه ۴۱ درصد ذخایر گازی جهان را در خود جای داده است که میزان آن را در حدود ۷۵/۹۱ تریلیون متر مکعب تخمین زده‌اند و بر اساس این آمار خاورمیانه به علت دارا بودن ذخایر بالای انرژی نقش کلیدی را در صنعت جهانی ایفاء می‌کند و جایگاه ویژه‌ای در جهان دارد. با توجه به وجود منابع غنی انرژی در خاورمیانه و خلیج فارس و نحوه‌ی پراکنش شیعیان در این منطقه به‌نوعی شاهد تلاقی ژئوپلیتیک انرژی و ژئوپلیتیک تشیع هستیم. حدود ۷۰ درصد از جمعیت حوزه‌های نفتی خلیج فارس را شیعیان تشکیل می‌دهند و چاه‌های نفت کشورهای منطقه به‌نوعی در مناطق شیعه‌نشین قرار گرفته‌اند که این امر بر اهمیت ژئوپلیتیک شیعیان در سطح منطقه و جهان تأثیر مثبتی می‌گذارد. (تلاشان، ۱۳۸۹:۱۰۹).

شیعیان همواره از یک سو بر اساس اندیشه‌های بنیادین تشیع و با توجه به هویت فردی و غیرسیاسی شیعیان، همواره سیاست‌های مرکز سیاسی منطقه بوده‌اند. خودآگاهی شیعی و احیای مکتب سیاسی شیعه در جهان اسلام و تلاش آن به‌منظور کسب عدالت اجتماعی و سیاسی در دوره‌های مختلفی از تاریخ اسلام در قالب جنبش‌ها و قیام‌های اجتماعی در کشورهای اسلامی وجود داشته است، زیرا شیعیان از یک سو با دارا بودن آموزه‌های آیینی خود از انگیزه‌های انقلابی و عدالت‌گرایانه برخوردار بوده‌اند و از سوی دیگر به دلیل شرایط تبعیض‌آمیز سیاسی- اجتماعی در ساختار قدرت این کشورها، زمینه‌های بازتولید هویت جمعی آنان و تحول‌خواهی به‌منظور تغییر شرایط موجود به وضعیت مطلوب در میان آنان وجود دارد. بر این اساس، هویت‌یابی شیعه ناشی از قابلیت‌های بالقوه فرهنگی، سیاسی و ایدئولوژیک آنان بوده است. امروزه شیعه به یک موضوع ژئوپلیتیک تبدیل شده است، زیرا نقطه ثقل جغرافیای شیعیان مناطقی است که بر روابط قدرت در سطح منطقه و جهان تأثیرگذار است. اهمیت روزافزون انرژی و نقش آن در شکوفایی صنعت در جهان امروز باعث شده است که منطقه‌ی خاورمیانه از موقعیت حاشیه‌ای خود در قرن بیستم و عصر نظامی‌گری به متن بحران و مرکز معادلات امنیت جهانی در قرن بیست و یکم راه‌یافته و به موضوعی جهانی تبدیل شده که کلیه‌ی قدرت‌های بزرگ و مهم به‌نوعی با این منطقه در ارتباط بوده و امنیت خود را با آن تعریف کرده‌اند. امروزه به‌طور قطع حضور

قدرت‌های بزرگ در مناطق مختلف خاورمیانه و خلیج فارس به دنبال دسترسی به منابع انرژی ارزان و مطمئن و از طرفی رقابت بر سر منافع اقتصادی است. شیعیان از منظر رژیم‌های کشورهای عربی خاورمیانه به‌عنوان تهدید بالقوه در موقعیت ژئوپلیتیک جدید و چشم‌انداز رژیم‌های عرب سنی، در کشورهایی مانند لبنان، عربستان سعودی، یمن و تا حدودی اردن و نیز کشورهایی که اکثر جمعیت آنها شیعه هستند محسوب می‌شود. تحولات عراق و وضعیت منطقه‌ای و سیاست خارجی ایران، تا حد زیادی آینده و چشم‌انداز منطقه خاورمیانه تعیین می‌کند.

فهرست منابع

- احمدی، سید عباس (۱۳۸۹) نقش مذهب در گسترش حوزه نفوذ (تشیع و ایران)، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال ششم، شماره اول صص ۲۲-۱
- تلاشان، حسن (۱۳۸۹) دورنمای ژئوپلیتیک شیعه در عراق، شیعه شناسی، شماره ۳۱.
- توال، فرانسوا (۱۳۸۳) ژئوپلیتیک شیعه، ترجمه‌ی کتابون باصر، تهران، انتشارات ویستار، چاپ اول
- تلاشان، حسن (۱۳۸۸)، «ژئوپلیتیک شیعه در لبنان قبل و بعد از جنگ ۳۳ روزه»، فصلنامه شیعه شناسی، قم: حوزه علمیه قم، سال هفتم، شماره ۲۶، صص ۳۴-۷.
- تلاشان، حسن (۱۳۹۱) دورنمای ژئوپلیتیک شیعه در عراق، شیعه شناسی، شماره ۳۱.
- توال، فرانسوا (۱۳۸۲) ژئوپلیتیک شیعه، ترجمه‌ی کتابون باصر، تهران، انتشارات ویستار، چاپ اول
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۹۶)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد، انتشارات پایلی، چاپ سوم؛
- حافظ نیا، محمدرضا و سیدهادی زرقانی، (۱۳۹۱)، چالش‌های ژئوپلیتیک همگرایی در جهان اسلام، مجله پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۸۰، صص ۱۵۴-۱۳۱
- چگنیزاده، غالمعلی؛ تاجیک، هادی و نبوی، سید مهدی، ۱۳۹۵، تأثیر تحولات سوریه بر الگوی تعاملی میان ایران و ترکیه، الگوی مفهومی و نظری، فصلنامه آفاق امنیت، دوره ۶، ش ۲۱، صص ۱۱۰-۶۱
- رهبر، عباسعلی و همکاران (۱۳۹۵)، ارزیابی نظریه ژئوپلیتیک شیعه در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، سال دهم، شماره ۳۶، پاییز. صص ۴۰-۲۱
- زین‌العابدین عموقین، یوسف و جمشیدپور، ایمان (۱۳۹۸)، آینده پژوهی تأثیر ژئوپلیتیکی پیشران های جنگ، عرب، نفت بر مرکز جهان اسلام، پژوهش های سیاسی جهان اسلام شماره ۱، دوره ۱۰، صص ۲۶۹-۲۴۳
- زین‌العابدین عموقین یوسف، یحیی پور محمدصادق، شیرزاد زهرا. (۱۳۹۱)، ساختار ژئواکونومیکی خاورمیانه بر اساس اهداف توسعه هزاره سازمان ملل، فصلنامه جغرافیا، پاییز دوره ۱۰ شماره ۳۴ صص ۲۴۹-۲۳۳.
- زین‌العابدین، یوسف، خیرخواه، طاهره (۱۳۹۳) تحلیل مؤلفه‌های تأثیرگذار بر واگرایی شیعیان در منطقه خاورمیانه، مجموعه مقالات همایش ملی مرزشنینی توسعه پایدار و فرصت‌های سرمایه‌گذاری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد پارس آباد مغان.
- زین‌العابدین عموقین، یوسف، (۱۳۹۱)، جایگاه شیعه در ژئوپلیتیک پست مدرن، مجموعه مقالات همایش ژئوپلیتیک شیعه، دانشکده مطالعات جهان دانشگاه تهران.
- سجادی، سید عبدالقیوم (۱۳۸۲) شیعه و جهانی شدن، فصلنامه شیعه شناسی، شماره‌های ۳ و ۴، صص ۱۸۰-۱۴۲
- سمعی اصفهانی، محمد، (۱۳۹۰)، مطالعه سیر تحول تاریخی روحانیان شیعه؛ نقش نوگرایی و نوسازی در تغییر منش و روش سیاسی روحانیان، فصلنامه شیعه شناسی، دوره ۱۶، شماره ۶۳، صص ۳۲-۷
- سجادی، سید عبدالقیوم (۱۳۸۲): "شیعه و جهانی شدن"، فصلنامه شیعه شناسی، شماره‌های ۳ و ۴ صص ۳۴۵-۲۲۲
- طباطبائی، محمد حسین، ۱۳۹۲، شیعه در اسلام، قدس رضوی، قم.
- عزتی، ابوالفضل (۱۳۵۷)، اسلام انقلابی و انقلاب اسلامی، انتشارات هدی، چاپ اول؛
- عزتی، عزت‌الله، (۱۳۷۱)، ژئوپلیتیک، انتشارات سمت

■ تحلیل مبانی نظری و چشم‌انداز عوامل تأثیرگذار بر نظام منطقه‌ای ژئوپولیتیک شیعه در خاورمیانه

- فولر، گراهام و دیگران، (۱۳۸۴)، «شیعیان عرب، مسلمانان فراموش شده»، ترجمه: خدیجه تبریزی، موسسه شیعی شناسی، قم
- فاضلی نیا، نفیسه (۱۳۸۶) علل نگرانی غرب از انقلاب اسلامی با تأکید بر ژئوپولیتیک شیعه، فصلنامه علوم سیاسی، سال نهم، شماره ۳۶.
- محمدپور، ارش، (۱۳۸۴)، ژئوپولیتیک شیعه در خاورمیانه پس از حمله آمریکا به عراق، دومین کنگره ژئوپولیتیک ایران، مهر، تهران، صص ۸۳-۹۷.
- محمدی، حمیدرضا، سلیم نژاد، ندیمه؛ احمدی، ابراهیم؛ (۱۳۹۷)، بازتعریفی از ژئوپولیتیک شیعه (با تأکید بر راه‌پیمایی اربعین، جغرافیا بهار ۱۳۹۶، شماره ۵۲، صص از ۱۲۰ تا ۱۰۳.
- نادری، احمد (۱۳۹۱)، «ریملند شیعی و نقش ایران به‌عنوان تمدن اسلامی در نبرد تمدن‌ها»، مجموعه مقالات همایش ژئوپولیتیک شیعه، ۱۶ و ۱۷ آبان ماه، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، صص ۳۴۱-۳۲۰.
- عزتی، عزت‌الله، (۱۳۷۸)، جغرافیای سیاسی جهان اسلام، انتشارات سمت
- فیاض، عبدالله، (۱۳۸۲)، تاریخ شیعه امامیه، ترجمه حمید خوش‌نواس، انتشارات بهبهانی، تهران.
- نصرتی، شهریار و بازدار، شهناز، ۱۳۹۴، ژئوپولیتیک شیعه و صلاحیت سرزمینی ایران در مدیترانه شرقی. نشریه شیعه، شماره ۴۹، بهار، صص ۲۹-۲۹.
- ظاهر، شیخ سلمان، ۱۴۲۲، تاریخ الشیعه السیاسی الثقافی الدینی، جلد اول، بیروت، موسسه الاعلمی للمطبوعات.
- Luomi, M., 2008, Sectarian Identities or Geopolitics The Regional Shia-Sunni Divide in the Middle East, Finnish Institute of International Affairs (FIIA), pp 1-60

